

Cumhuriyet Döneminde Türkçenin Gelişmesi

Talat Tekin
Hacettepe Üniversitesi

Atatürk'ün Kurtuluş Savaşında sonra birbiri ardına giriştiği ve gerçekleştirdiği devrimler arasında Dil Devriminin, eğitim-öğretim ve kültür yaşamımızla olan yakın ve sıkı ilişkisi bakımından apayrı bir değeri ve önemi vardır.

Başlangıcı Tanzimat dönemine kadar giden dilde reform sorunu 1928'de yani bundan tam 65 yıl önce gerçekleştirilen yazı devriminden sonra ve onun doğal bir sonucu olarak yeniden ele alındı. 12 Temmuz 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti kuruldu ve aynı yılın güzünde "Türk dilini menşelerine, ilmi, medeni ihtiyaçlara ve müstakbel inkişafına göre tetkik ve tesbir etmek üzere" İstanbul'da Dolmabahçe Sarayında I. Türk Dil Kongresi toplandı. Böylece, Tanzimat döneminde gazeteciliğin gelişmesi ile başlayan ve II. Meşrutiyet dönemindeki Yeni Lisan hareketinden beri de başlıca şair, yazar ve gazetecilerin çabaları ile sürdürülen dil reformu ilk olarak Cumhuriyet döneminde ele alınıyor ve resmi bir nitelik kazanıyordu.

Cumhuriyet döneminde girişilen dil reformunun niteliğini, anlam ve önemini daha iyi kavrayabilmek için Türk dilinin başlangıçtan Cumhuriyet dönemine kadar geçirdiği evrelere kısaca bir göz atmak yararlı olacaktır.

1. Eski Türkçe (Orhon ve Uygur Türkçeleri).

Türkçenin en eski yazılı belgeleri olan Orhon yazıtlarının son derece arı ve duru bir dili vardır. Bu dilde bulunan yabancı kökenli sözcükler kağan "hükümdar", katun "hükümdarın eşi", tigin "prens kuçuy "prens", sengün "general" vb. gibi ünvanlarla yincü "inci" çintan "sandal ağacı", eşgiti "ipekli kumaş", tug "sancak" vb. gibi maddi kültür sözcükleri idi.

Orhon Türkçesinin devamı sayılan ve 9. yüzyıl ortaları ile 13.-14. yüzyıllara kadar süren dönemde Doğu Türkistan Uygurlarınca kullanılmış olan Uygurca yazı dilinde de pek az yabancı kökenli sözcük vardı. Çoğu çeviri dinsel metinler olan Uygurca yazmalarda geçen yabancı kökenli sözcükler daha çok Sanskrit, Tibet, Pehlevi ve Süryani dillerinden alınmış din terimleri idi. Örneğin, *ajun*, (< Sogdca "žwn"), *erdini* "inci" < Skr. *ratna*, *yirtüncü* "dünya" < Tib *jigrtan*) vb. gibi. Ana dili bilincine sahip olan Uygurlar Budizm ile ilgili din terimlerinin pek azını olduğu gibi almışlar (*ajun*, *dyan*, *çakşapad* vb. gibi), bu gibi terimlerin çoğu için Türkçe kök ve eklerle ya da birleştirme yolu ile birçok güzel karşılıklar türetmişlerdir. Budist Uygurlar "Buda" anlamındaki Çince *fu* (/ Eski Kuzey Çincesi *bur*) sözcüğünü olduğu gibi kullanmayıp buna Eski Türkçe kan "han" ünvanını ekleyerek *Burkan* karşılığını türetmişler ve hep bu adı kullanmışlardır. "Amel" yerine *kılınç*, "kötü amel" yerine "ayığ kılınç" ya da *arkuk kılınç*, "düşünme" yerine *sakınç*, Sanskritçe Buddha'yı niteleyen *anuttara-samyak-sambodhi* "Aşılmaz/ geçilmez en mükemmel bilgi/hikmet" ünvanını bile üzeliksiz *köni tüz tuymak*, üzeliksiz *yeg üstünki köni tüz tuymak*, *tözgerinçsiz tözü köni tuymak* ya da *tözgerinçsiz yeg tözü köni tuymak* biçimlerinde Türkçeleştirmişlerdir.

2. Karahanlı Türkçesi

10. yüzyıl ortalarında İslam dinini kabul eden Karahanlılar dönemindeki yazı dilinde de Arapça-Farsça alıntı sözcüklerin oranı pek düşüktür. Örneğin *Kutadgu Bilig*'de pek az Arapça-Farsça sözcük vardır: *abid*, *aciz*, *alim*, *amel*, *amil*, *devlet*, *din*, *dünya*, *dua*, *düşman*, *dost*, *fasl* "mevsim", *felek*, *ferište*, *fesad*, *feylesuf*, *gaflet*, *gazılık haccı hakk*, *hakikat helal*, *hulk*, vb. gibi. Bu gibi Arapça-Farsça sözcüklerin Türkçe sözcüklere oranı yüzde beşi geçmez.

3. Eski Anadolu Türkçesi

Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış yapıtların dili de çok yalındır. Örneğin, *Veled Çelebi*'nin:

Durung, görüng, bu gice ne yatarsız?
Ulu devlet göründi, ne durursız?

Siz andan hem toyarsız hem acarsız
Siz andan hem yatarsız hem durursız

Yeri, göği ne varsa ol yarattı
Gözüngüzi açung, kanda varursız?

Kişi kendü işinden bellü olur
Göremezsiz anı; taşsız, demürsiz.

Görüng ussunguzı gevde içinde
Gice yavu varur, gündüz bulursız

dizeleri ne denli sade ya da yalın bir dille yazılmıştır. Yine Yunus'un şu şiirini anımsayalım:

Daşdung yine delü göngül, sular gibi çağlar mısın?
Akdung yine kanlu yaşum, yollarımı bağlar mısın?

N'idem elüm irmez, yare, bulunmaz derdüme çare,
Oldum ilümden avare, beni bunda eğler misin?

Yavu kıldım ben yoldaşı, ongulmaz bağrumung bağı,
Gözlerümüng kanlu yaşı, ırmağ olup çağlar mısın?

Ben toprak oldum yolunga, sen aşuru gözedürsin,
Şu karşuma göğüs geren taş bağırlu tağlar mısın?

Ya da şu dizelerini:
Geldi geçdi ömrüm benüm şol yel esüp geçmiş gibi
Hele banga söyle gelür, bir göz yumup açmış gibi

Bu dünyede bir nesneye yanar içüm, göynür özüm,
Yiğit iken ölenlere, gök ekini biçmiş gibi!

Yunus'ta ve öbür 13.-14. yüzyıl şairlerinde bu gibi yalın ve öz dille yazılmış şiirler, dizeler pek çoktur.

Anadolu'da gelişen Türk yazı dili 15. yüzyıldan sonra Osmanlı devleti sınırlarının genişlemesi ve imparatorluğun kurulması ile birlikte saray ve çevresindeki şair ve yazarlar topluluğunda Arapçanın din dili, Farsçanın da yazın dili olarak büyük önem kazanmasıyla yabancı öğelerle dolmağa başladı. Aslında Arapça ve Farsçaya olan düşkünlük daha 14. yüzyılda başlamış ve Aşık Paşa'nın ünlü şikayetine neden olmuştur:

Türk diline kimesne bakmaz idi
Türlere hergiz gönül akmaz idi
Türk dahi bilmez idi bu dilleri
İnce yolu, ol ulu menzilleri

16. ve 17. yüzyıllarda, klasik Osmanlı-Türk edebiyatının oluştuğu dönemde, resmi yazışma dili yapısındaki sayısız Arapça-Farsça sözcükler ve gramer kuralları ile, Arapça-Farsça-Türkçe karması yapma bir dil, bir yüksek sınıf jargonu haline gelmiş, ulusal dil niteliğini tümüyle yitirmişti. Örneğin Baki'nin Kanuni Süleyman için yazdığı ünlü ağıt şu koşa ile başlar:

Ey pâybend-i dâmgeh-i kayd u nâm ü neng
Tâ key hevây-i meşgale-i dehr-i bî-direng

Bu koşada *ey* ünlemi dışında, hiçbir Türkçe sözcük yoktur ve *ey* ünlemi Farsçada da bulunduğuna göre bu koşa pekala Farsça sayılabilir!

Fuzuli'nin ünlü gazelinden alınan şu koşaya bakalım:

Menem ki kafîlesâlâr-i kârbân-i gamem
Fakir-i pâdişehâsâ, gedây-i muhtesemem

Bu iki dize de tümüyle Farsça sayılabilir.

Uzatmıyayım, Osmanlı-Türk yazı dili 16., 17. ve 18. yüzyıllarda Arapçadan, Farsçadan yapılan toptan alıntılarla doğal dil niteliğini tümüyle yitirmiş, Ziya Gökalp'in ünlü deyişi ile "üç dilin karması yapma bir dil", bir "Osmanlı Esperantosu" olmuştur.

Tanzimat d6nemi şair ve yazarları yazı dilimizdeki hastalığı fark etmişler ve birtakım çareler 6nermişlerse de kendileri bu yolda 6rnek olacak adımları atamamışlardır. Bu adımı ancak II. Meşrutiyet d6nemi aydınlarna, 6zellikle Yeni Lisan hareketini başlatan Genç Kalem'ciler atacaklardır.

Ancak, Yeni Lisan'cıların abaları Arapça-Farsça oğullarla tamlamaları (gramer kurallarını) atmakla sınırlı kalmış daha 6teye gidememiştir. 6rneğin Ziya G6kalp daha 2 Nisan 1916'da yayımlanan "*Lisan*" manzumesinde "Arapçaya meyl etme/İran'a da hiç gitme" dediği halde Arapça k6klerden s6zc6k t6retme yolunu yeğlemiş ve 6rneğin ideal karşılığı olarak fikr k6k6nden mefkure'yi yaratmıştır. Yine II. Meşrutiyet d6nemi aydınları "uçak" yerine Arapça "uçmak" anlamındaki tayara k6k6nden tayyare'yi t6retmişlerdir. Taht-el-bahir de o d6nemin icadıdır. Arapça tamlama olduğu için "ilm'6r-ruh" tamlamasını bırakıp yerine ruhiyyat terimini kullanmak da Z. G6kalp'in 6nerdiği bir 6z6m yolu idi. Kısaca Tanzimat ve II. Meşrutiyet d6nemlerinin aydınları T6rke k6k6lerden T6rke eklerle s6zc6k t6retmeyi d6şunemiyorlardı. Bu ancak Cumhuriyet d6neminde uygulanacak ve gerçekleştirilecektir.

5. Cumhuriyet D6nemi

Konuşmamın başlarında Cumhuriyetten 6nceki d6nemde b6t6n bilim terimlerinin Arapça s6zc6klerin yine Arapça-Farsça tamlama kurallarına g6re birleştirilmesiyle oluşturulduğunu s6ylemiştim. 6rneğin "dik açı"ya zaviye-i kaime, "dar açı"ya zaviye-i hadde, "iç ters aılar"a zaviyetan-i m6tebadiletan-i dahiletan, "dış ters aılar"a zaviyetan-i m6tebadiletan-i haricetan deniyordu. "Eşkenar 6gen" m6selles-i m6tesaviy-6l-adla, "ikizkenar 6gen"e de m6selles-i m6tesaviy-6s-sakeyn denirdi. Geometri 6ęretmenleri 1937'lere kadar Hatt-i m6mas nokta-i temasta nısıf kutra amuddur (Teğet izgişi değme noktasında yarıçapa diktir) yollu c6mlerle ders verirlerdi.

Tekin

Şimdi isterseniz biraz da 1931 yılında İstanbul'da yayımlanmış Arapçadan çeviri bir gramerden alıntılar yapalım:

"Eserin maksad ve tarz-ı tahriri hakkında keza müellif mukaddemesinde malumat vermiştir."

"Tasrif: Tasrif kelimenin müfret halindeki ahkâmının ilmidir."

"Cemi: Ceminin lahikası umumiyetle -lar/-ler'dir."

"İsm-i Fail: Müstakbel için olan ism-i fail lahikası -daçı'dır."

"Menfi ism-i fail teşkil edilmek istenirse bu takdirde mazi lahikası olan -mış'tan ve istikbal lahikası olan daçı'dan evvel harf-i nefi ilave edilir. Mübaleğalı ism-i fail, ism-i tafdil, ism-i meful, ism-i mekan, harflerin yekdigeriyle tebdili meselesi, harflerin hazfi meselesi, mübteda ve haber bahsi, fi'l-i nefi, istifham" vb. vb.

T.D.K.'nun kurulmasıyla birlikte terimleri Türkçeleştirme işine girilmiştir. Atatürk'ün Sivas'a yaptığı bir gezi sırasında Lisede bir hesap-hendese dersine girip öğretmeni dinlediği ve *zaviye* deyip duran öğretmene sağ elinin işaret parmağı ile orta parmağını açıp göstererek "Zaviye değil, muallim bey, aç, aç!" dediğini bu öğretmenin kendisinden işittiğim.

İlk ve Orta Öğretim Bilim terimleri çalışmaları 1937-38 ders yılında tamamlanmış ve 1938-1939 ders yılına yeni terimlerle hazırlanmış ders kitapları ile girilmiştir. Terimleri Türkçeleştirme çalışmaları daha sonra sürüp gitmiştir; bugün de sürüp gitmektedir.

Cumhuriyet döneminde girilen dili yabancı öğelerden, sözcük ve terimlerden arındırma büyük ölçüde başarılı olmuştur. Türkçenin söz varlığında bu arındırma-özleştirme ve zenginleştirme hareketinin sonucu olarak birçok Arapça-Farsça sözcük kullanımdan düşmüştür. Bugün ilk önerildiklerinde yadırganan birçok sözcüğün dil devrimine karşı olanlarca bile kullanıldığına tanık olmaktadır. Okumamız halk

dilinde bile artık *olay* sözüğü *hadise*'yi, *konu mevzu* sözcüğünü, *konut mesken*'i, *durum vaziyet*'i, *kurum müessese*'yi, *toplum cemiyet*'i, *anıt abide*'yi, *taşıt nakil vasıtası*'nı, *yakıt mahrukat*'ı, *kanı delil*'i, *tanık şahid*'i unutturmuş gibidir. *Özgür*, *subay* vb. gibi yapıları açıklanamıyan yeni sözcükler bile dile yerleşmiştir.

Türkçenin söz varlığına giren yeni sözcükler sayılmakla bitmez: *bilim*, *bilimsel*, *tanımla-*, *okur*, *yazar*, *ilke*, *olumlu*, *olumsuz*, *niteleme*, *ayrıntı*, *yaşam*, *yaşantı*, *araştırma*, *inceleme*, *tanımlama*, *denetim*, *deney*, *deneysel*, *çağdaş*, *bakan*, *başbakan*, *toplantı*, *tutanak*, *tutucu* (muhafazakar), *gerici* (reaksiyoner) vb. vb.